

Едмунд Ружицький: шлях від офіцера російської армії до командира польських повстанців на Волині

Вступ

Січневе повстання 1863 р. вивело на арену політичного життя багато непересічних особистостей. Серед них було багато поляків – кадрових військових російської армії. Перебуваючи у відставці, вони активно включилися в повстання на чолі невеликих загонів, здатних вести воєнні дії методами партизанської війни. До їхнього грона належить підполковник Едмунд Ружицький (Edmund Różycki), який зумів створити 2-й волинський кавалерійський полк, бойову військову формацію з еліти тогочасного суспільства Волинської губернії. Він воював на теренах Волині. Битви під його командуванням і бойові сутички з російськими регулярними військами входять до «мозаїки епізодів», з яких складається військова історія Січневого повстання. Водночас вони є частиною регіональної історії Волині. Варто також зауважити, що в загонах Ружицького, крім поляків, воювала група місцевих українців.

Едмунд Ружицький вирізняється на фоні осіб, які його оточували. Бувши досвідченим офіцером російської імператорської армії, він зумів стати генералом Січневого повстання 1863 р., організатором і командиром одного з найбільших кавалерійських формувань під час усього повстання. Мар'ян Дубецький¹, перший біограф Ружицького, так писав про нього: «Генерал Едмунд Ружицький зараховується до найважливіших постатей у рядах мужів, котрі служили народові в дні Січневого повстання»².

---

¹ Біографію Мар'яна Дубецького, історика, активного учасника Січневого повстання 1863 р. див.: Pomarański S. Marian Dubiecki. Zarys biograficzny z powodu 85-iej rocznicy urodzin. Zamość – Warszawa : Zygmunt Pomarański i Spółka, [1923].

² Dubiecki M. Edmund Różycki. Szkic biograficzny. Kraków : nakładem autora, 1895. S. 4.

Мета запропонованої розвідки – висвітлити життєвий шлях Едмунда Ружицького, який донині вартий уваги й дослідження. Джерельною базою слугували збірники документів з історії Січневого повстання 1863 р., видані переважно в 1960–1970-х роках³. Спогади учасників і сучасників Січневого повстання також є важливими джерелами⁴. Вони містять фактологічні відомості, необхідні деталі для відтворення повноти поведінки Ружицького під час повстання, розкривають обставини, які зумовлювали ухвалення ним того чи іншого рішення; також передають переживання людей з його оточення, колорит і дух епохи, хоча вони дещо переобтяжені розлогими роздумами авторів про описувані події. Усі ці джерелознавчі особливості, притаманні спогадам, ураховані при їх опрацюванні.

Офіцер російської армії

Рід Ружицьких гербу Роля походив із Ленчицького воєводства, усередині XVIII ст. потрапив на Волинь. Ружицькі як дрібні шлях-

³ Суспільно-політичний рух на Україні. 1863–1864. Ruch społeczno-polityczny na Ukrainie. 1863–1864 [Збірник документів] / ред. кол. В. Д. Королюк и др. Т. 2. Киев : Наукова думка, 1964. XLIX, 551 с. ; *Zeznania śledcze o powstaniu styczniowym*. Wrocław : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1956. XXXIII, 313 s. ; *Zbiór zeznań śledczych o powstaniu styczniowym* / red. S. Kieniewicz, I. Miller. Do druku przygotowała T. Fiedosowa et al. Wrocław : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1965. LVIII, 453 s. ; *Prasa Tajna z 1861–1864. Cz. 2: Powstanie Styczniowe. Materiały i dokumenty* / red. S. Kieniewicz, I. Miller. Do druku przygotowali: D. Fajnhauz, S. Kieniewicz, W. Śliwowska. Wrocław – Warszawa – Kraków : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1969, VII, 554 s. ; *Dokumenty Wydziału Wojny Rządu Narodowego 1863–1864* / red. S. Kieniewicz, I. Miller. Do druku przygotował S. Chankowski. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973. XXXIX, 336 s. ; *Galicja w powstaniu styczniowym. Галиция в восстании 1863 года*. [Сб. док.] / [red. S. Kieniewicz, I Miller]. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980. XXXVII, 502 s.

⁴ Bobrowski T. *Pamiętnik mego życia*. T. 1. O sprawach i ludziach mego czasu; oprac., wstępem i przypisami opatrzył S. Kieniewicz. Warszawa : PIW, 1979. 504 s. ; Bobrowski T. *Pamiętnik mego życia*. T. 2. Wspomnienia wieku dojrzałego; oprac., wstępem i przypisami opatrzył S. Kieniewicz. Warszawa : PIW, 1979. 678 s. ; Bośniacki L. *Wspomnienia starca o powstaniu na Wołyniu w 1863 r. Litwa i Ruś: Miesięcznik ilustrowany, poświęcony kulturze, dzięjom, krajoznawstwu i ludoznawstwu*. Wilno, 1913. R. II. Z. 1. S. 41–64 ; Chranicki J. A. *Pamiętnik (1863 r.)*. *Rocznik Wołyński*. 1932. T. 2. S. S. 242–277 ; Lasocki W. *Wspomnienia z mego życia*. T. 1. W kraju. Kraków : nakł. Gminy m. Krakowa, 1933. XVIII, 496 s. ; Miłkowski Z. *W Galicji i na Wschodzie. Przyczynek do dziejów powstania 1863*. Poznań : nakładem księgarni J. K. Żupańskiego, 1880. XI, 203 s. ; Stella-Sawicki J. *Galicja w postaniu styczniowym / wyd. drugie wznowione*. Lwów : księgarnia Gubrynowicza i syna, 1913. 199 s. ; Ziemiałkowski F. *Pamiętniki. Część trzecia. Rok 1863*. Kraków : drukarnia Koziańskiego, 1904. 196 s.

тичі належали до клієнтели князів Любомирських. На початку ХІХ ст. серед них були орендарі, чиншовики й управителі маєтків Любомирських у містечку Черніївці Ямпільського повіту Подільської губернії⁵.

Едмунд Тадеуш Домінік Ружицький народився 16 серпня 1827 р. в селі Агатівка недалеко від Бердичіва як наймолодша дитина полковника Кароля Боромеуша Ружицького і Марії з Чайковських Ружицької (сестри Міхала Чайковського – Садик-паші). Його дитинство в родинному маєтку Гута Чуднівська (біля Чуднова) перервало Листопадове повстання 1830 р., в якому активну участь брав батько Кароль Ружицький (1789–1870), колишній офіцер кавалерії Варшавського герцогства, потім Королівства Польського⁶. Після поразки повстання полковник Ружицький як організатор і командир полку волинської кавалерії був змушений виїхати за кордон. Щоб сини насильно не були вивезені вглиб Росії та не зазнали русифікації, Едмунда разом із дев'ятирічним братом Станіславом вдалося переправити до Галичини, де якийсь час перебував їхній батько. Коли той разом зі Станіславом невдовзі був змушений виїхати в еміграцію до Парижа⁷, малолітнього Едмунда таємно переправити на Волинь до матері.

За імператора Миколи I дітей активних політичних противників російської влади, а таким був Кароль Ружицький, вилучали із сім'ї та направляли в закриті навчальні заклади з метою їхнього виховання як вірнопідданих трону Романових. Тому для Марії Ружицької важливо було втримати в таємниці, хто є батьком її сина. Едмунд був відправлений до Києва, де у своєму домі його вихованням й освітою займалася Зузанна Пільховська⁸. Її чоловік Адольф воював разом із Каролем Ружицьким, а після придушення Листопадового повстання відбував заслання в російській глибинці. Після смерті Пільховської Едмунд під прізвиськом Пільховський

⁵ Sala B. G. Generał Edmud Różycki jako organizator polskiej siły zbrojnej w Galicji w czasie powstania styczniowego. Łódź: Księży Młyn, 2015. S. 10.

⁶ Różycki K. Pamiętnik pułku jazdy wołyńskiej, uformowanego w czasie wojny narodowej polskiej przeciw despotyzmowi tronu rosyjskiego 1831 roku: pisany przez dowódcze tegoż pułku Karola Różyckiego p.: wyd. drugie poprawne. Bourges: drukarnia p. Souchois et Cop., 1833.

⁷ Dubiecki M. Edmund Różycki. S. 13.

⁸ Sala B. G. Generał Edmud Różycki jako organizator poskiej siły zbrojnej w Galicji w czasie powstania styczniowego. S. 11–12.

перебував під опікою родини Шиманських, яка теж мешкала в Києві⁹.

1840 року в поліції дізналися про Едмунда як сина Кароля Ружицького. Дванадцятилітнім хлопцем його насильно вивезли до Петербурга й передали під опіку начальника військово-навчальних закладів, великого князя Михаїла Павловича, який визначив для Едмунда місцем навчання й «патріотичного» виховання Павловський кадетський корпус¹⁰.

Після закінчення кадетського корпусу Ружицький вступив до Михайлівського артилерійського училища в Петербурзі¹¹. У столиці Едмунд встановив зв'язки з місцевими польським студентами, активно займався самоосвітою. 1847 року у званні підпоручика він був відправлений у регулярні війська, однак наступного року його, запідозреного як політично неблагодійного, вислали для продовження служби на Північний Кавказ. Там молодий офіцер російської імператорської армії воював з горцями Дагестану¹².

Протягом 1852–1854 рр. уже як поручик Ружицький навчався в Імператорській військовій академії¹³. Підготовленим штаб-капітаном він знову потрапив на Північний Кавказ, а через рік відправлений на османський фронт, де під час Кримської війни воював проти військ антиросійської коаліції; відзначився в кількох битвах і сутичках, за що отримав нагороди¹⁴.

⁹ Dubiecki M. Edmund Różycki. S. 15–16.

¹⁰ Gnat-Wieteska Z. Generałowie powstania styczniowego, Pruszków : Ajaks, 1994. S. 49. Павловський кадетський корпус, відкритий 1798 р., до 1828 р. діяв як Імператорський військово-сирітський будинок.

¹¹ У Михайлівське артилерійське училище, створене 1820 р., зараховували випускників кадетських корпусів в офіцерські класи. Крім загальноосвітніх предметів (історія останніх трьох століть, диференціальні та інтегральні рівняння, фізика, хімія, мінералогія, російська, французька і німецька мови), п'ятирічний курс навчання передбачав вивчення стратегії, загальної тактики і тактики артилерії, теорії пострілів і використання артилерії в різних випадках війни, відомостей про матеріальну та технічну складові іноземної артилерії.

¹² Dubiecki M. Edmund Różycki. S. 22.

¹³ Імператорська військова академія була відкрита 1832 р. як вищий навчальний заклад для підготовки офіцерів Генерального штабу. Протягом двох років навчання слухачі вивчали тактику, стратегію, військову історію, геодезію з картографією, військову статистику, а також міжнародне право, іноземні мови та деякі інші предмети. Академія займала центральне місце в системі військової освіти в Російській імперії.

¹⁴ Gnat-Wieteska Z. Generałowie powstania styczniowego. S. 49.

1858 року Ружицький отримав майже річну відпустку, яку використав для тривалої подорожі. Він відвідав родичів на Волині, зустрівся з батьком у Франції, побував в Італії та Швейцарії; у Парижі познайомився з представниками польської політичної еміграції, з поетом-романтиком Северином Гощинським, учасником Листопадового повстання 1830 р., який воював під командуванням Юзефа Дверницького. Очевидно, перебування за кордоном у колі польських патріотів суттєво вплинуло на його світогляд.

Наступні два роки капітан Ружицький знову воював на Північному Кавказі, будучи у складі штабу Кавказького корпусу¹⁵. У той час російські війська захопили гористий північно-західний Дагестан і Чечню. На початку 1861 р. Ружицького перевели до штабу V армійського корпусу генерал-ад'ютанта Олександра Врангеля, дислокованого в Житомирі; у серпні того самого року він подав прохання про відставку, мотивуючи своє рішення родинними справами. У листопаді у званні підполковника Ружицький вийшов у відставку¹⁶.

На початку 1860-х років активізувалося громадське життя в Королівстві Польському. Формувалися два політичні угруповання: «червоні» – прибічники збройної боротьби за відродження Речі Посполитої, та «білі», які прагнули обмежитись угодою з урядом на основі програми реформ, насамперед у селянському питанні. Наприкінці жовтня 1861 р. створено Міський Комітет у Варшаві, що об'єднав радикальних «червоних». Наприкінці весни 1862 р. він перетворився на Центральний Національний Комітет. У Вільні постав Провінційний Литовський Комітет.

---

¹⁵ Крім Едмунда Ружицького, серед найвідоміших поляків, які обрали кар'єру в царському війську і служили на Кавказі, потрібно згадати Юзефа Гауке-Босака, який під час Січневого повстання був близьким співпрацівником генерала Ромуальда Траугутта, а також Ярослава Домбровського, який воював з чеченцями в артилерійській бригаді в 1855–1859 рр. (див.: Adamczewski P. Polski mit etnopolityczny i Kaukaz. Warszawa : ISP, 2019. S. 315–316). Дослідники зазначають, що поляки, воюючи в російській армії на Кавказі, при визначенні національної самоідентичності, не порівнювали себе з кавказькими народами, які відстоювали свою незалежність у боротьбі з Росією. Для поляків важливим було виконання релігійних практик і збереження традиційних цінностей, а царат не перешкоджав (принаймні явно) католицькій вірі на Кавказі, хоча й не підтримував (див.: Adamczewski P. Polski mit etnopolityczny i Kaukaz. S. 320–321).

¹⁶ Gnat-Wieteska Z. Generałowie powstania styczniowego. S. 50 ; Kieniewicz S. Edmund Różycki. *Polski słownik biograficzny*. T. XXXII. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1989–1991. S. 513.

Осторонь цих подій не залишалася польська спільнота на Правобережній Україні, активним учасником якої став Едмунд Ружицький. Відчуття загрози релігійній, духовній ідентичності католицької політичної спільноти, до якої він себе зараховував, спонукало його до дій. Багаторічне перебування в царській армії не викликало втрату ним польської самоідентифікації. Очевидно, він, як кадровий військовий – учасник Кримської кампанії, упевнився в тому, що російська армія й загалом вся військова машина держави, яка складала фундамент військово-політичної могутності царизму, не спроможна виконати покладені на неї завдання охорони стабільності кріпосницької соціально-політичної системи Російської імперії. Важливо брати до уваги й великі культурні зміни, що відбувалися саме в той час. Романтизм був культурним підґрунтям повстання 1863 р. Посилене почуття приниження, несправедливості, поєднане з пошуком народного коріння, національної ідентичності, самобутності, поєднувалася в Ружицькому з пафосом боротьби за свободу. До того ж пам'ять про людей, місця і символи подій XVIII ст. і Листопадового повстання 1830 р. створили дуже важливу традицію, необхідну для підтримання та оновлення повстанської ідеї в наступних поколіннях, принаймні до 1863 р. Йдеться про живу пам'ять, що охоплювала досвід двох або щонайбільше трьох найближчих поколінь.

Командир польських повстанців на Волині

Вийшовши у відставку, Ружицький офіційно поселився в Києві і працював геодезистом у комітеті, що займався реалізацією аграрної реформи. Майже одразу він втягнувся в конспіративну роботу з підготовки повстання на боці «червоних». З його ініціативи в середині 1862 р. в Києві був утворений Виконавчий відділ (згодом – Провінційний Комітет на Русі)¹⁷, до складу якого входили: лікар Ісидор Коперницький, вчитель гімназії Александер Яблоновський, ксьондз Щеньовський, студент Антоній Юревич,

---

¹⁷ Pawlikowski J. Pułk jazdy wołyńskiej Edmunda Różyckiego w roku 1863. *Historia i Polityka*. 2015. Nr 6. S. 40. Під поняттям «Русь» у той час поляки розуміли Київську, Подільську і Волинську губернії.

який був пов'язаний із Тройницькою спілкою¹⁸, Оскар Авейде, Теофіл Чапський, Антоній Хамець¹⁹. Приєднання Тройницької спілки до Виконавчого відділу було заслугою Стефана Бобровського – члена і емісара Центрального Національного Комітету²⁰.

На початку грудня того самого року Ружицький виїхав до Варшави, щоб поінформувати про стан підготовки до повстання керівництво Центрального Національного Комітету – основного органу підготовки повстання. Під час переговорів Провінційний Комітет на Русі був підпорядкований Центральному Національному Комітетові та встановлено дату початку повстання на лютий 1863 р.²¹. У загальній концепції повстання організатори виходили з того, що перемога може бути забезпечена в тому разі, якщо будуть відрізані шляхи забезпечення російських військових формувань, дислокованих у Королівстві Польському. Цього можна досягти, розгорнувши центри опору на литовсько-білоруських та українських землях. Російські війська будуть розпорошені на величезній території. Польські повстанці зможуть захопити владу в Королівстві Польському до того часу, поки надійдуть основні російські збройні сили. Тому повстанські загони, організовані у Волинській та Київській губерніях, мали прориватися на північ, до Білорусі, щоб разом із загонами з Мінської губернії діяти в тилу російських військ, які наступали в Королівстві Польському²². У реалізації цього плану провідну роль відігравали генерал Юзеф Висоцький і підполковник Едмунд Ружицький. Перший з них мав очолити похід, підготовлений у Східній Галичині, натомість другий мав бути орга-

---

¹⁸ Тройницька спілка (союз) – підпільна організація студентської молоді в Києві, яка виникла в 1857 р. До неї входили Володимир Антонович, Леон Гловацький, Володимир Милович та ін. (див.: Окаринський В. Пуристи як молодіжна нонконформістська течія у суспільному житті України 1850-х років. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Історія»*. 2011. Вип. 1. С. 20–21 ; Іванова Л. За вашу і нашу свободу. 1863 р. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія: Історичні науки*. 2014. Вип. 12. С. 385–386).

¹⁹ Zbiór zeznań śledczych o powstaniu styczniowym. Wrocław : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1965. S. 186, 261 ; Zeznania śledcze o powstaniu styczniowym. Wrocław : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1956, S. 14 ; Kieniewicz S. Powstanie Styczniowe. Warszawa : PWN, 1972. S. 298.

²⁰ Sala B. G. Generał Edmud Różycki jako organizator poskiej siły zbrojnej w Galicji w czasie powstania styczniowego. S. 14.

²¹ Kieniewicz S. Powstanie Styczniowe. [Ed. 3]. Warszawa : PWN, 2009. S. 298, 417.

²² Тинченко Я. Польські повстанські загони на Правобережжі України 1863–1864 рр. у світлі джерел. *Український історичний журнал*. 2023. № 3. С. 100.

нізатором і командувачем загонів, утворених у південно-західних губерніях²³.

Коли повстання охопило Королівство Польське, організаційна робота на Правобережжі тривала. Тим часом узимку і навесні 1862 р. поліція провела численні арешти, чим дуже ослабила повстанські сили. У січні було ліквідовано «революційну агентуру» в Одесі, у лютому викрито в Києві таємну друкарню²⁴, у березні – організацію «червоних» у Сквирському повіті на Київщині, у квітні – польський «революційний» гурток у Києві.

Численні арешти серед підпільників, нестача коштів, слабка активність шляхти були причиною того, що підготовча робота розтягнулася до квітня. Провінційний Комітет на Русі пов'язував повстання з підтримкою його посиленими загонами з Галичини. Натомість Комітет Східної Галичини на чолі з князем Адамом Сапегою у Львові зайняв очікувальну позицію, ставлячи умовою допомоги з їхнього боку початок самого повстання на Правобережжі. На початку березня 1863 р. Національний уряд призначив генерала Юзефа Висоцького «командувачем збройних сил на Русі»²⁵.

Для обговорення ситуації, що склалася, і реалізації намічених планів Ружицький таємно прибув до Сидорова (Сидорівців) над Збручем на австрійському боці, прикордонного села, що належало Адамові Пайгерту. Зустріч із генералом Висоцьким і полковником Зигмундом Мілковським, попереднім виконувачем обов'язків «військового начальника руських земель», відбулася 8–10 квітня 1863 р. (усі дати подані за новим стилем). Під час обговорення було вироблено остаточний план боротьби в південно-західних губерніях²⁶.

---

²³ Szmyt A. Plany rozszerzenia powstania styczniowego na ziemie ruskie. *Echa Przeszłości*. 2004. T. 5. S. 112.

²⁴ Марахов Г. И. Польское восстание 1863 г. на Правобережной Украине. Киев : Изд-во Киев. ун-та, 1967. С. 59–60.

²⁵ Rawita-Gawroński F. Rok 1863 na Rusi. [T. 1]. Ruś Czerwona i Wschód. Lwów : nakładem księgarni H. Altenberga, 1902. S. 79 ; Stella-Sawicki J. Galicja w postaniu styczniowym. S. 27. Przyborowski W. Dzieje 1863 roku. T. 3. Kraków : nakład i druk W. I. Anczyca i Spółki, 1902. S. 235–238.

²⁶ Rawita-Gawroński F. Rok 1863 na Rusi. [T. 2]. Ukraina, Wołyń, Podole. Lwów : nakładem księgarni H. Altenberga, 1903. S. 205–206 ; Miłkowski Z. W Galicji i na Wschodzie. Przyczynki do dziejów powstania 1863. S. 45–46 ; Kieniewicz S. Powstanie styczniowe. S. 498–499 ; Ramotowska F. Tajemne państwo polskie w powstaniu styczniowym 1863–1864. Struktura organizacyjna. Cz. 2. Warszawa : DiG, 2000. S. 435 ; Wroński A. Powstanie styczniowe na Ukrainie. *Powstanie styczniowe 1863–1864. Wrzenie. Bój. Europa* / pod red. S. Kalembki. Warszawa : PWN, 1990. S. 382.

Відповідно до нього члени Провінційного комітету на Русі разом з добровольцями мали збиратися 8 травня на Київщині й Волині у визначених місцях, організувати загони й розпочинати воєнні дії. Більшими групами повстанці повинні були пробиватися на схід Волині, щоб дістатися до загону підполковника Ружицького, який мав сформувати волинський кавалерійський полк. На чолі цих сил Ружицькому необхідно було вирушати на захід з метою об'єднання з корпусом під командуванням генерала Висоцького, який мав прийти на допомогу зі Східної Галичини, щоб разом вести визвольну війну до часу приходу більших сил із Люблінського воєводства. На Поділлі повстання відкладалося на дещо пізніший час, коли сюди вторгнуться зі своїми загонами Мілковський з території Молдови та Артур Голуховський із Покуття²⁷. Ось як стисло описав цей план історик початку ХХ ст. Август Соколовський: «Передбачалось, що Волинь, Поділля і Київщина дадуть 6000 людей. З тими силами на величезній території, від Дніпра до Збруча і від берегів Чорного моря аж до польських боліт, повстання мало розпочатись за місяць, тобто 8 травня, в неділю; що Висоцький на чолі чотирьох загонів, озброєних і організованих у Галичині, вторгнеться на Волинь, і вони перейдуть під командування Ружицького; що Мілковський створить цілий загін у Туреччині або в Румунії, появиться з ним на Поділлі і що, врешті, молодий Менотті Гарібальді [син Джузеппе Гарібальді] висадиться на чолі італійського легіону в Одесі, щоб з допомогою італійців, які мешкають в тому місті, рушити через "Дикі поля" на Україну»²⁸.

Повстанцям протистояла російська армія. Три південно-західні губернії з 1862 р. утворювали Київський військовий округ. Київським генерал-губернатором і командувачем округом був генерал-ад'ютант Микола Миколайович Анненков. Указом імператора Олександра II від 14 січня 1863 р. на час воєнних дій він отримав повноваження командувача окремого корпусу, який налічував у перші місяці того року 30 810 солдатів²⁹.

---

²⁷ Przyborowski W. Dzieje 1863 roku. T. 3. S. 238–239 ; Kieniewicz S. Powstanie Styczniowe. S. 493.

²⁸ Sokołowski A. Dzieje powstania styczniowego 1863–1864. Berlin – Wiedeń : nakładem Benjamin Harza, [1906 ?]. S. 255.

²⁹ Dokumenty Wydziału Wojny Rządu Narodowego 1863–1864. S. 145–146.

Щоб привернути на свій бік українських селян, Провінційний комітет на Русі видав звернення до них «руською» мовою, так звану Золоту грамоту. Суть її полягала в тому, що «землі орні, сіножаті й садиби панські й казенні, котрі за чинш, відробітки або на викуп тримали селяни, будуть від цього дня на вічні часи власністю кожного господаря без жодної за них плати»³⁰. Крім того, йшлося також про право участі селян в місцевому управлінні, про свободу віри і використання рідної мови. Загалом перелік обіцянок був ширший, ніж у маніфесті Тимчасового національного уряду від 22 січня 1863 р.³¹ Селяни сприймали грамоту по-різному: одні охоче вірили, інші не сподівалися таких добродійств. Як показали подальші події, українські селяни бачили в повстанні передусім бунт польських панів (своїх гнобителів) проти влади, яка недавно звільнила їх від кріпацтва. Цим пояснюється їхня байдужість, небажання чи ворожість до повстанців, особливо на Київщині, тому всі спроби захопити їх підтримати справу свого пана-дідица були нереальними³². Знаючи настрої селянства, у квітні 1863 р. російський уряд розпорядився створювати селянські збройні караули в західних губерніях для боротьби з повстанцями під керівництвом начальників повітової поліції³³. Уперше соціальний антагонізм між селянством і шляхтою використано владою для боротьби з повстанням, хоча й обережніше, ніж це було в політиці Габсбургів, реалізованій у Галичині в 1846 р. і по всій імперії (особливо в Трансильванії) в 1848 р.

Відповідно до плану з метою розгортання партизанського руху у Волинській губернії, передусім на півночі, Ружицький направив з Києва кілька бойових груп на чолі з інженер-поручиком

³⁰ Суспільно-політичний рух на Україні. 1863–1864. Т. 2. С. 46.

³¹ Kieniewicz S. Powstanie Styczniowe. S. 497, 499.

³² Гудь Б. Загигель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів XIX – першої половини XX століття. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. С. 122–123 ; Його ж. Січневе повстання на Київщині, Волині й Поділлі: спроба наукового узагальнення. *Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів : монографія* / за ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. Вид. 2-ге. Київ : КНТ, 2017. С. 7. Див. також: Присяжнюк Ю. Українські селяни в Січневому повстанні 1863–1864 рр. *Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів: монографія* / за ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. Вид. 2-ге. Київ : КНТ, 2017. С. 87–100.

³³ Див.: Суспільно-політичний рух на Україні. 1863–1864. Т. 2. С. 70–74 ; Марахов Г. Н. Польское восстание 1863 г. на Правобережной Украине. С. 205–206.

Владиславом Рудницьким³⁴. Однак під час переходу цих груп до місця призначення в багатьох селах доходило до нападу на повстанців озброєних селян³⁵.

Восьмого травня 1863 р. Тимчасовий уряд Русі оприлюднив відозву «До поляків на Русі!», в якій закликав до збройної боротьби з російським загарбником³⁶. Перші групи повстанців на чолі з Пьотром Хойновським³⁷, Юліушем Свенціцьким, Владиславом Геншлем, Ромуальдом Ольшанським та іншими шляхтичами прибули в ніч з 8 на 9 травня 1863 р. до завчасно встановленого місця збору – до лісів між селами Карпівці і Троща в Житомирському повіті. Ружицький повідомив Національний уряд, що «дня 9.V. на околиці Трощі й Карпівців у місці званому Пустоха зібралися окремі кінні загони повстанців, які мають утворити один загін, разом 170 коней»³⁸. Замість 1200 людей, як передбачалося, прибуло значно менше. Одні побоюлися відкритої війни з російським регулярним військом і можливих репресій з боку влади, інші були заарештовані поліцією. Повстанці рекрутувалися переважно з місцевих шляхетських родин, «з молоді, яка дуже добре розуміє, за що бореться»³⁹. Такими, до прикладу, були брати Ян, Станіслав, Казимир і Тадеуш Бужиньські з Борковців біля Житомира, брати

---

³⁴ За походженням – шляхтич із Київської губернії, учасник Кримської війни, вчився в Інженерній академії і Академії Генерального штабу. Був пов'язаний із гуртком Сераковського – Домбровського. Із квітня 1862 р. служив у Київській інженерній команді; брав участь у київських конспіративних організаціях; призначений повстанським військовим командувачем на Київщині (див.: Дьяков В. А. Деятели русского и польского освободительного движения в царской армии 1856–1865: (Библиографический словарь). Москва : Наука, 1967. С. 150).

³⁵ Про участь селян у бойових зіткненнях російських військ із повстанцями див.: Суспільно-політичний рух на Україні. 1863–1864. Т. 2. С. 83, 85, 86–87, 88–89, 92 ; Bobrowski T. Pamiętnik mojego życia. T. 2. Wspomnienia wieku dojrzałego. S. 483–503.

³⁶ Відозва не мала дати, але була підписана й скріплена печаткою Тимчасового уряду Русі (див.: Суспільно-політичний рух на Україні. 1863–1864. Т. 2. С. 74–75).

³⁷ За походженням – шляхтич із Подільської губернії. Вчився в Київському університеті та Інженерній академії; інженер-прапорщик; учасник гуртка Сераковського – Домбровського (див.: Дьяков В. А. Деятели русского и польского освободительного движения в царской армии 1856–1865: (Библиографический словарь). С. 179).

³⁸ Суспільно-політичний рух на Україні. 1863–1864. Т. 2. С. 100 ; Prasa tajna z lat 1861–1864. Cz. 2. Powstanie Styczniowe. Materiały i dokumenty. S. 367 ; Dubiecki M. Edmund Różycki. S. 39–40.

³⁹ Chranicki A. J. Pamiętnik (1863 r.). S. 267–269. Див. також: Dubiecki M. Edmund Różycki. S. 43.

Владислав та Єжи Конопаські з маєтку Гізовицзна, студенти Університету св. Володимира та учні гімназій Павел Шиманський, Павел Лісовський, Антоній Березовський та багато інших⁴⁰. З них та нечисленної групи відставних офіцерів російської армії підполковник Ружицький⁴¹ сформував так званий житомирсько-любарський кінний загін, який склав ядро майбутнього 2-го волинського кавалерійського полку⁴².

Офіцерами були номіновані Юліан Сежпатовський, Юзеф Мясковський, Міхал Любенський, Ян Бужинський і Владислав Конопаський, ад'ютантом призначено Александра Франковського, обозним – Антонія Мясковського⁴³. Дубецький М., посилаючись на Анзельма Заруського, учасника тих подій, подав такий командний склад полку: до штабу входили комісар Національного уряду Станіслав Дунін, Франковський, Сежпатовський і Юзеф М'ясковський, капелан ксьондз Євстахій Щеньовський⁴⁴; офіцерами були Август Мазевський, підпоручик Маурицій Прозор, Махчинський, Конопаський, Едвард Шашкевич, штабс-капітан Євстахій Клюковський, Ян Бужинський, Генрик Пегловський⁴⁵. Очевидно, ця інформація належить до пізнішого часу.

⁴⁰ Białynia-Chołodecki J. Pamiętnik powstania styczniowego: w pięćdziesiąt rocznicę wypadków. Lwów : nakładem M. Miniewskiej, 1913. S. 181, 380 ; Szwedo B. Powstańcy styczniowi odznaczeni Orderem Wojskowym Virtuti Militari. Warszawa : Zbroja, 2013. S. 25–27 ; Lasocki W. Wspomnienia z mojego życia. T. 1. W kaju. S. 433 ; Bobrowski T. Pamiętnik mojego życia. T. 1. O sprawach i ludziach mego czasu. S. 111 ; Lisowski P. Bitwa pod Salichą. *W czterdziestą rocznicę powstania styczniowego 1863–1903*. Lwów : nakł. Komitetu Wydawniczego, 1903. S. 234 ; Złotorzycka M. Berezowski Antoni (1847–1916). *Polski słownik biograficzny*. T. 1. Kraków, 1935. S. 450–451.

⁴¹ Звання бригадного генерала Ружицький отримав від Національного уряду 10 липня 1863 р. (див.: Prasa Tajna z 1861–1864. Cz. 2. Powstanie Styczniowe. Materiały i dokumenty. S. 161, 178).

⁴² Назва формування відсилала до 1-го волинського кавалерійського полку, який воював на Волині в 1831 р. під час Листопадового повстання під командуванням генерала Кароля Ружицького, батька Едмунда (див.: Wrotnowski F. Powstanie na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w 1831 r., podług podań dowódców i współuczestników tego powstania. T. 1. Paryż : w kiegarni i drukarni polskiej, 1837 ; Tokarz W. Wojna polsko-rosyjska 1830 i 1831. Atlas. Warszawa : Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, 1930).

⁴³ Galicja w powstaniu styczniowym. S. 275–277.

⁴⁴ Ксьондз Євстахій Щеньовський, магістр теології, у 1858 р. був заступником ректора духовної семінарії в Житомирі; у серпні 1862 р. став членом Провінційного комітету на Русі, а потім капеланом полку (див.: Niebelski E., Prejs R. Szczeniowski Eustachy (1833–1893). *Polski słownik biograficzny*. T. 46. Z. 2. Kraków, 2011. S. 253–254).

⁴⁵ Dubiecki M. Edmund Różycki. S. 40.

У повстанців були значні проблеми з озброєнням. Вони десь його самі діставали або здобували у ворога. До базової зброї легкої кавалерії належали піки, частина вершників запаслась кавалерійськими шаблями, а вогнепальною зброєю, переважно мисливською, – лише деякі.

2-й полк мав штандарт бордового кольору. На аверсі був вишитий білими нитками Білий Орел із золотою короною на голові і розпростертими крилами. Під орлом півколом розміщувався напис “*Za Naszą i Waszą Wolność*”. На реверсі розміщувався герб України-Русі – св. Архангел Михаїл, який тримав в правій руці меч, у лівій – піхви; внизу був вишитий напис кирилицею «За волю Русі, Польщі і Литви»⁴⁶.

Дев'ятого травня 1863 р. 2-й волинський кавалерійський полк під командуванням Ружицького вирушив на захід⁴⁷. Дорога йшла через село Троща. Після прочитання селянам Золотої грамоти повстанці рушили далі. Під вечір того самого дня вони захопили Любар Новоград-Волинського повіту майже без бою⁴⁸. Відпустивши заарештованих з «етапу» (місця тимчасового перебування арештантів) та зайнявши склади, полк розташувався табором на околиці міста. Наступного дня мешканців міста також ознайомили зі змістом Золотої грамоти⁴⁹.

Крім загону Ружицького, на Волині було сформовано кілька повстанських груп, які визнавали верховенство підполковника Ружицького. Це були загони полковника Яна Августа Храніцького (близько 380 осіб, переважно піхотинці, частина без зброї), ротмістра Юзефа Махчинського (пізніше під командуванням майора Владислава Цехоньського, близько 400 осіб, непогано озброєних,

---

⁴⁶ Штандарт зберігається в Національному музеї в Кракові (див.: Grabowska I. *Pamiętki po generale Edmundzie Różyckim, dowódcy jazdy wołyńskiej w r. 1863. Powstanie niespełnionych nadziei 1863*. Kraków : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1984. S. 17–21).

⁴⁷ Суспільно-політичний рух на Україні. 1863–1864. Т. 2. С. 101, 104 ; *Prasa tajna z lat 1861–1864. Cz. 2. Powstanie Styczniowe. Materiały i dokumenty*. S. 367.

⁴⁸ Dubiecki M. Edmund Różycki. S. 41–42. У своєму рапорті новоград-волинський повітовий справник повідомляв, що під Любарем налічувалось до 800 повстанців (див.: Тинченко Я. Польські повстанські загони на Правобережжі України 1863–1864 рр. у світлі джерел. С. 112).

⁴⁹ Суспільно-політичний рух на Україні. 1863–1864. Т. 2. С. 101 ; Марахов Г. И. Польское восстание 1863 г. на Правобережной Украине. С. 94 ; *Prasa tajna z lat 1861–1864. Cz. 2. Powstanie Styczniowe. Materiały i dokumenty*. S. 367.

серед них 150 вершників), єврея Грінбаума (100 осіб, переважно піхотинці)⁵⁰.

Прагнучи об'єднатися із загоном Цехоньського, Ружицький вирушив із Любара до Полонного. Уже 12 травня повстанці без бою захопили містечко⁵¹. Тут вони зупинилися на кілька днів. Після прибуття частини сил Цехоньського збройне формування під командуванням Ружицького налічувало 190 кавалеристів, 50 піхотинців-«косинірів», озброєних бойовою косою, і 40 стрільців⁵². У повстанському таборі щоденно відбувалися тренування з метою підготовки молодих і недосвідчених добровольців до бойових зіткнень із ворогом⁵³.

Ружицький даремно чекав на сигнал із Галичини. Підготовка військової формації в Галичині була далека від завершення, тому генерал Висоцький міг вислати йому на допомогу тільки невеликий загін під командуванням Лешка Вишневецького. Однак з огляду на переважання сил противника цей загін не наважився перейти кордон⁵⁴.

З метою об'єднання із загоном полковника Храніцького⁵⁵, який розташовувався недалеко містечка Мирополя, 16 травня Ружицький рушив до нього. Рано-вранці наступного дня його атакували з трьох боків російські регулярні сили: три сотні козаків і дві роти піхоти під командуванням флігель-ад'ютанта, штабс-капітана Казнакова⁵⁶. Піхота Ружицького стримала першу атаку, але під тиском чисельної та вогняної переваги противника відступила за міс-

---

⁵⁰ Суспільно-політичний рух на Україні. 1863–1864. Т. 2. С. 269, 294; Wojtasik J. Wołyń w powstaniach narodowych 1794–1864. *Niepodległość i Pamięć*. 2008. Nr 27. S. 65.

⁵¹ Суспільно-політичний рух на Україні. 1863–1864. Т. 2. С. 101, 111; Марахов Г. И. Польское восстание 1863 г. на Правобережной Украине. С. 192–193.

⁵² Prasa tajna z lat 1861–1864. Cz. 2. Powstanie Styczniowe. Materiały i dokumenty. S. 367. Натомість новгород-волинський справник у своєму рапорті вказував, що після об'єднання із загоном Цехоньського Ружицький командував загоном чисельністю «від 1200 до 1500 осіб» (див.: Тинченко Я. Польські повстанські загоми на Правобережжі України 1863–1864 рр. у світлі джерел. С. 112).

⁵³ Dubiecki M. Edmund Różycki. S. 46–47; Суспільно-політичний рух на Україні. 1863–1864. Т. 2. С. 101, 112.

⁵⁴ Kieniewicz S. Powstanie Styczniowe. S. 501.

⁵⁵ Chranicki J. A. Pamiętnik. S. 242–277.

⁵⁶ Prasa tajna z lat 1861–1864. Cz. 2. Powstanie Styczniowe. Materiały i dokumenty. S. 367; Dubiecki M. Edmund Różycki. S. 47–48.

течко⁵⁷. Повстанці втратили 127 убитими, 18 пораненими і 37 полоненими. Загін Храніцького дістався околиць Мирополя в ніч на 18 травня і майже з маршу кинувся в бій з ворогом, який закінчився для нього поразкою (13 бійців загинуло, 77 потрапило в полон)⁵⁸.

Після битви під Мирополем, не дочекавшись ні прибуття Храніцького, ні допомоги з Галичини від генерала Висоцького, підполковник Ружицький рушив на південь в напрямку Острополя. Біля села Воробійовка Новоград-Волинського повіту 19 травня стала сутичка з російським загоном⁵⁹. Перейшовши через Остропіль, 2-й волинський кавалерійський полк затримався на відпочинок в урочищі Гончариха в межах села Ігнатки, а далі повернув на Уланів. На дорозі до Уланова до нього доєднався загін з Літинського повіту чисельністю 50 вершників під командуванням Влодзімежа Шашкевича⁶⁰.

Не доходячи до Уланова, 23 травня 2-й волинський кавалерійський полк вирушив на Хмельник, намагаючись відірватися від ворожих загонів, які його переслідували⁶¹. Йдучи маршем через Поділля, Ружицький переконався, що в цій губернії повстання не розпочаті⁶². Тому після отримання звістки про те, що загін Храніцького розбитий під Мирополем, а Цехоньського – під Мінковцями 22 травня, Ружицький вирішив повернутися на Волинь. Біля села Браталів він рушив на північний захід, щоб далі йти в напрямку російсько-австрійського кордону, звідки очікувалось прибуття загонів Висоцького. Майстерно маневруючи, Ружицький швидко пройшов через Любар і 25 травня дістався

⁵⁷ Rawita-Gawroński F. Rok 1863 na Rusi. [T. 2] Ukraina, Wołyń, Podole. S. 262.

⁵⁸ Bośniacki L. Wspomnienia starca o powstaniu na Wołyniu w 1863 r. S. 64; Przyborowski W. Dzieje 1863 roku. T. 3. S. 253; Zieliński S. Bitwy i potyczki 1863–1864. Na podstawie materiałów drukowanych i rękopiśmiennych Muzeum Narodowego w Rapperswilu. Rapperswil: Nakład Funduszu Wydawniczego Muzeum Narodowego, 1913. S. 341.

⁵⁹ Dubiecki M. Edmund Różycki. S. 49; Zieliński S. Bitwy i potyczki 1863–1864. S. 342.

⁶⁰ Prasa tajna z lat 1861–1864. Cz. 2. Powstanie Styczniowe. Materiały i dokumenty. S. 368. Див. також: Тинченко Я. Польські повстанські загоны на Правобережжі України 1863–1864 рр. у світлі джерел. С. 100.

⁶¹ Dubiecki M. Edmund Różycki. S. 51–52.

⁶² Starorypiński Z. Kronika podolska. Dokumenty organizacji narodowej 1862–1863 / do druku przygot. S. Kieniewicz, F. Ramotowska. Warszawa: DiG, 1997. S. 71, 76. Про причини непоширення повстанського руху в Подільській губернії див.: Wodzianowska I. Powstanie Styczniowe na Podolu w świetle akt komisji śledczych. *Teka Komisji Historycznej*. 2013. T. X. S. 106–107.

містечка Гриців, неподалік від якого його чекали вціліла частина ескадрону Цехоньського (48 вершників) під командуванням поручника Євстахія Клюковського⁶³. Як тільки він минув Гриців, дійшла звістка, що російські козаки й піхота (у кількості двох рот), вислані із Заслава, зайняли це містечко. Ружицький наказав Клюковському йти за ним як ар'єргард полку.

Загони противника, які переслідували кавалеристів Клюковського, зайняли розташоване неподалік село Лисинці і звідти вели артилерійський вогонь. Маючи не вигідну для дій кінноти позицію, Ружицький вивів свої ескадрони полем до Великої Медведівки⁶⁴. Після нічлігу у Великій Медведівці волинська кавалерія рушила дорогою, що вела зі Старокостянтинова до Ямполя. Ружицький мав намір дістатися до села Антонівка на російсько-австрійському кордоні. Точна чисельність війська Ружицького на той момент невідома. В одних джерел вказуються, що перед боєм під Малою Саліхою 2-й полк налічував 284 офіцери і солдати та 60 осіб без зброї⁶⁵, а свідок тих подій стверджував, що у Великій Медведівці зібралося 600 повстанців⁶⁶. Зменшення чисельності полку пояснюється дезертирством, переважно із загону Шашкевича⁶⁷, а також звісткою про розгром повстання в Бердичіві⁶⁸.

Після кількогодинного маршу, коли Ружицький зі своїм військом розташувався в селі Мала Саліха, вартові повідомили про появу козаків, а за ними з боку Старокостянтинова йшла піхота. Висланий загін чисельністю 700 солдатів під командуванням штабс-капітана Міхно мав не допустити переходу повстанців через кордон⁶⁹. Тоді Ружицький наказав кінноті перейти через село до місця, де дорога повертає на північ в напрямку до Ямполя, і затриматися на цій

---

⁶³ Dubiecki M. Edmund Różycki. S. 52–53 ; Prasa tajna z lat 1861–1864. Cz. 2. Powstanie Styczniowe. Materiały i dokumenty. S. 368. Заславський повітовий справник у поданому в грудні 1863 р. рапорті повідомляв, що «в Грицівському лісі було до 200 людей кінних під командуванням відставного поручика Клюковського» (цит. за: Тинченко Я. Польські повстанські загони на Правобережжі України 1863–1864 рр. у світлі джерел. С. 113).

⁶⁴ Zieliński S. Bitwy i potyczki 1863–1864. S. 344.

⁶⁵ Zieliński S. Bitwy i potyczki 1863–1864. S. 344 ; Prasa tajna z lat 1861–1864. Cz. 2. Powstanie Styczniowe. Materiały i dokumenty. S. 368.

⁶⁶ Lisowski P. Bitwa pod Salichą. S. 237.

⁶⁷ Ibid. S. 239.

⁶⁸ Тинченко Я. Польські повстанські загони на Правобережжі України 1863–1864 рр. у світлі джерел. С. 102.

⁶⁹ Prasa tajna z lat 1861–1864. Cz. 2. Powstanie Styczniowe. Materiały i dokumenty. S. 368.

дорозі на віддалі півтора кілометра від села. Він вишикував полк у дві лінії разом із резервом. Перший і другий ескадрони утворювали першу лінію, третій і четвертий – другу лінію. Обоз охороняв п'ятий ескадрон⁷⁰.

Російські регулярні сили налічували чотири роти піхотинців і 120 козаків-кавалеристів. Виходячи із села, вони розгорнули ланцюг тиральєрів, під захистом яких піхота утворила чотирикутник. Козаки зайняли ліве крило.

Спостерігаючи, що противник формує свої шеренги досить повільно, а частина піхоти ще не підійшла, Ружицький наказав першій лінії атакувати. Пройшовши у швидкому темпі 1200 метрів під вогнем тиральєрів, а пізніше й піхоти, волинська кавалерія розбила загін росіян. Перемога була беззаперечною⁷¹, але повністю знищити загін не вдалося через болотисту місцевість і підхід допомоги чисельністю до трьох рот піхоти.

За нових обставин Ружицький зібрав свої сили і відступив у напрямку Теофіполя. У двогодинному бою під Саліхою загинуло 12 повстанців і 21 було поранено; російські втрати становили 200 солдатів і три офіцери⁷².

Перемога під Саліхою дала можливість повстанцям трохи перепочити. Ружицький, знаючи, що його полк залишився єдиною вцілілою військовою формацією на Волині, а шансів отримати допомогу від генерала Висоцького жодних, тим більше від Мілковського чи М. Гарібальді, 28 травня вирішив разом з полком перейти кордон з Австрією біля села Щаснівка неподалік Пальчиниць⁷³. Так він закінчив свій бойовий шлях повстанця. Однак провідник, який мав безпечно провести волинську кінноту через територію Галичини, спрямував її знову до російського кор-

---

⁷⁰ Dubiecki M. Edmund Różycki. S. 57 ; Prasa tajna z lat 1861–1864. Cz. 2. Powstanie Styczniowe. Materiały i dokumenty. S. 368.

⁷¹ Dubiecki M. Edmund Różycki. S. 57–58 ; J. S. S. Bitwa pod Salichą. *Słowo Polskie [gazeta]*. 1901. Nr 460. S. 3.

⁷² Prasa tajna z lat 1861–1864. Cz. 2. Powstanie Styczniowe. Materiały i dokumenty. S. 369. Дубецький М. писав про 22 убитих і приблизно стільки ж поранених повстанців, а втрати росіян становили «близько 350 полеглих і ранених» (див.: Dubiecki M. Edmund Różycki. S. 60). Заславський повітовий справник вказав, що загинуло 7 «бунтівників» і «поранено до 20 осіб, з яких 11 залишено Ружицьким в с. Волиці» (див.: Тинченко Я. Польські повстанські загони на Правобережжі України 1863–1864 рр. у світлі джерел. С. 114).

⁷³ Dubiecki M. Edmund Różycki. S. 62.

дону близько околиці Вишгородка. Ружицький, розуміючи, що 2-й волинський кавалерійський полк може бути розбитий зосередженими в цьому районі силами противника, ухвалив розпустити його⁷⁴. Проте він був переконаний, що боротьба може бути продовжена після реорганізації та доозброєння полку, тому до прибуття австрійських властей повстанці подбали про те, щоб заховати зброю, і розпрягли коней.

Кілька наступних місяців Ружицький провів у Галичині, займаючись організацією нового збройного походу на Волинь з метою розгортання повстанського руху. На початку червня 1863 р. 2-й волинський кавалерійський полк налічував три ескадрони загальною чисельністю 300 бійців⁷⁵, розквартированих в околицях Тернополя в маєтках місцевих поляків⁷⁶. Комітет Східної Галичини запропонував Ружицькому доєднатися до запланованого походу на Волинь генерала Висоцького, але командувач волинської кавалерії категорично відмовився. Галичани бачили в цій відмові Ружицького вияв його надмірних амбіцій⁷⁷.

Генерал Висоцький, який не встиг до травня завершити приготування до походу на допомогу Ружицькому⁷⁸, не відмовився від вторгнення на Волинь. На другу половину червня 1863 р. під його командуванням перебувало 2100 осіб, підготовлених, озброєних й екіпірованих. Відповідно до нового плану, цього разу похід мав бути направлений на прикордонне містечко Радивилів Кременецького повіту, де був великий митний перехід. Передбачалося, що захопити містечко буде неважко, оскільки митницю охороняло близько пів тисячі піхотинців під командуванням генерала Крейтера. Мета нападу полягала в захопленні складів і створенні операційної бази для подальшого розгортання повстання на Волині. Однак через

---

⁷⁴ Dubiecki M. Edmund Różycki. S. 63 ; Kieniewicz S. Powstanie Styczniowe. S. 501–502 ; Przyborowski W. Dzieje 1863 roku. T. 3. S. 260–261 ; Stella-Sawicki J. Galicja w postaniu styczniowym. S. 11–12.

⁷⁵ Stella-Sawicki J. Galicja w postaniu. S. 64.

⁷⁶ Rawita-Gawroński F. Rok 1863 na Rusi. [T. 1]. Ruś Czerwona i Wschód. Lwów : nakładem księgarni H. Altenberga, 1902. S. 147 ; Dubiecki M. Edmund Różycki. S. 64.

⁷⁷ Ziemiałkowski F. Pamiętniki. Część trzecia. Rok 1863. S. 147.

⁷⁸ Про фінансові та організаційні перешкоди, з якими зіткнувся генерал Висоцький на шляху формування збройних загонів у Східній Галичині див.: Szymt A. Planu rozszerzenia powstania styczniowego na ziemie ruskie. S. 118–120.

неузгодженість дій різних загонів похід Висоцького на Радивилів на початку липня завершився поразкою повстанців⁷⁹.

За таких обставин 10 липня 1863 р. Національний уряд присвоїв Ружицькому звання бригадного генерала, призначив «головнокомандувачем збройних сил на Русі» і доручив готувати нове збройне вторгнення на Волинь⁸⁰. У запланованому поході мали взяти участь вісім загонів піхоти по 400 бійців у кожному, а також 2-й волинський кавалерійський полк у складі чотирьох ескадронів⁸¹.

Генерал Ружицький разом із начальником свого штабу полковником Яном Стеллею-Савіцьким активно підготувався продовжити збройну боротьбу. Чисельність добровольців зростала, але не вистачало коштів на їхню екіпіровку й озброєння. Комітет Східної Галичини, в якому переважали «білі», відмовлявся допомогти, а тому не можна визначити термін початку походу на Волинь. Ружицький інформував Національний уряд, що власники маєтків не можуть тривалий час своїм коштом ховати й утримувати повстанців⁸². Незабаром Національний уряд переказав йому необхідні гроші.

У серпні австрійський уряд поступово змінював своє ставлення до польських повстанців. З одного боку, він не хотів активно боротися з ними, а з іншого – час від часу арештовував їх, конфіскував зброю і військову екіпіровку, посилив контроль на кордоні, передавав до Петербурга інформацію про чисельність і місця перебування повстанців⁸³. У таких умовах розквартирований у Східній Галичині 2-й волинський кавалерійський полк продовжував удосконалювати військове мистецтво, проводячи регулярні тренування на відкритій місцевості на конях і зі зброєю в руках. На той

---

⁷⁹ Марахов Г. И. Польское восстание 1863 г. на Правобережной Украине. С. 203 ; Тинченко Я. Польські повстанські загони на Правобережжі України 1863–1864 рр. у світлі джерел. С. 114–115 ; Ramotowska F. Tajemne państwo polskie w powstaniu Styczniowym 1863–1864. Struktura organizacyjna. Cz. 2. S. 447 ; S. Kieniewicz, Powstanie Styczniowe. S. 539–540 ; Wroński A. Powstanie Styczniowe na Ukrainie. S. 385.

⁸⁰ Dokumenty Wydziału Wojny Rządu Narodowego 1863–1864. S. 151. Sala B. G. Generał Edmund Różycki jako organizator poskiej siły zbrojnej w Galicji w czasie powstania styczniowego. S. 40.

⁸¹ Stróżyk R. Pułk Jazdy Wołyńskiej w postaniu styczniowym 1863–1864. *Przegląd Historyczno-Wojskowy*. 2015. R. XVI (LVII). Nr 3 (253). S. 55.

⁸² Dubiecki M. Edmund Różycki. S. 65 ; Sala B. G. Generał Edmund Różycki jako organizator poskiej siły zbrojnej w Galicji w czasie powstania styczniowego. S. 42–66.

⁸³ Stella-Sawicki J. Galicja w postaniu styczniowym. S. 95.

час безпосереднє командування полком перейшло спочатку до генерала Юзефа Чапського, а з кінця жовтня 1863 р. – до генерала Яна Халецького⁸⁴.

У грудні 1863 р. диктатор повстання генерал Ромуальд Траугутт направив Ружицького зі спеціальною місією до Туреччини для вивчення можливості координації походу на Волинь із наступом козацьких сотень під командуванням Садика-паші, тобто генерала Міхала Чайковського, з османської території⁸⁵. Після повернення в рапорті до Національного уряду Ружицький вказував на перспективу створення збройних сил з емігрантів і дезертирів з російської армії на Кавказі⁸⁶.

Запланований похід на Волинь на кінець лютого 1864 р. став нереальним у нових умовах. На території Галичини австрійський уряд оголосив стан облоги. Офіцери й рядові 2-го полку, вихідці переважно з Волині, стали боятися видачі їх Росії. Виходячи із ситуації, що склалася, генерал Халецький ухвалив рішення ліквідувати полк⁸⁷.

Після арешту у Варшаві Траугутта разом з іншими керівниками повстання навесні 1864 р. Ружицький виїхав до Франції. У Парижі він працював у Кредитному товаристві, а також в Управлінні Ліонської залізниці. Після смерті батька Ружицький, отримавши дозвіл і громадянство Австро-Угорщини, у 1871 р. повернувся до Галичини, оселився в Кракові, де працював інспектором в Товаристві соціальної опіки. У Російській імперії його засудили до довічної висилки й заборонили проживати на її території. Генерал Едмунд Ружицький помер у Кракові 23 травня 1893 р. і похований там на Раковіцькому кладовищі⁸⁸.

---

⁸⁴ Rawita-Gawroński F, Rok 1863 na Rusi. [T. 1]. Ruś Czerwona i Wschód. S. 172 ; Gnat-Wieteska Z. Generałowie powstania styczniowego. S. 52–53 ; Galicja w powstaniu styczniowym. S. 120–121.

⁸⁵ Ramotowska F. Tajemne państwo polskie w powstaniu Styczniowym 1863–1864. Struktura organizacyjna. Cz. 2. S. 283.

⁸⁶ Halicz E., Sprawozdanie generała Edmunda Różyckiego z misji na Wschodzie w 1863/64 roku. *Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej, Seria Historyczna*. 1962. Nr 7, S. 59–68.

⁸⁷ Galicja w powstaniu styczniowym. S. 375–377.

⁸⁸ Grodziska-Ożog K. *Cmentarz Rakowiecki w Krakowie (1833–1939)*. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1987.

Висновки

Без сумніву, на фоні усіх генералів Січневого повстання генерал Ружицький був видатною особистістю. Ґрунтовна військова освіта, уміння командувати та інтелігентність вирізняли його з-поміж вищих командирів повстання. Майже тритижнева воєнна кампанія Ружицького була прикладом того, що за вмілого командування більші загони кавалерії можуть ефективно діяти як повстанські формування.

2-й волинський кавалерійський полк був добре організованою військовою структурою. Під час усієї кампанії – від урочища Пустоха до Щаснівки – він не дав себе перемогти російським регулярним формуванням, а успішно вів бойові дії та завдавав противникові помітних втрат. Порівняно нечисленна волинська кавалерія протягом багатьох днів відтягувала на себе значно більші сили ворога, не зазнаючи відчутної поразки в сутичках з ним. Проблема мобільності піхоти було вирішено шляхом розміщення її на підводах. Ружицький домігся більшої вогневої активності, використовуючи піхоту як силу захисту, а кавалерію як силу нападу. Дії полку Ружицького на Волині можна визначити як новаторські для того часу й обставин. При цьому варто додати, що їх не можна було реалізувати без підтримки, матеріальної та особистої участі широкого кола шляхтичів-землевласників, які володіли матеріальними й людськими ресурсами.

Коли Ружицький не отримав обіцяної допомоги з Галичини, він вирішив пробиватися до російсько-австрійського кордону. Після переможної битви під Малою Саліхою полк перейшов через кордон й опинився у Східній Галичині, де протягом наступних десяти місяців Ружицький його реорганізував. Командир, офіцери й рядові не втрачали надії, що зможуть продовжити боротьбу на Волині. Однак спад повстанського руху в зимовий період та зміна політичної ситуації в Центральній Європі зробили неможливим реалізацію цих планів. У Січневому повстанні підтвердилася давня аксіома: без опори на суспільство, без його допомоги в забезпеченні всім необхідним не може діяти чи навіть існувати жодний партизанський рух.

Наслідком повстання на Волині було посилення репресій з боку російської влади, контрибуції, суди, заслання на Сибір, а також переселення німців і чехів з метою зміни етнічного складу населення

Волині. Загалом Січеве повстання кинуло виклик не лише владі, а й широким колам російського суспільства, змусило їх шукати нові політичні технології управління південно-західними губерніями. Водночас воно послужило каталізатором національних та етнічних змін на українських землях. З погляду віддаленої перспективи найважливішим наслідком повстання було національне відродження українців.